

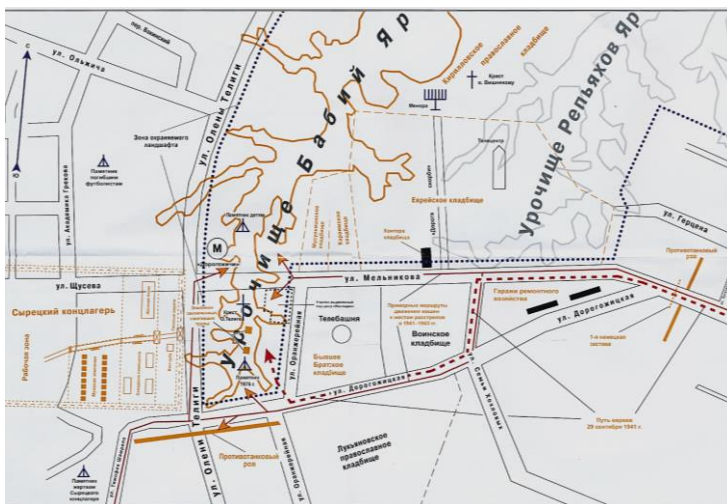
Про місце розстрілу київських євреїв 29-30 вересня 1941 р.

Олександр Круглов,
старший радник Меморіального центру Голокосту «Бабий Яр» з історичних питань

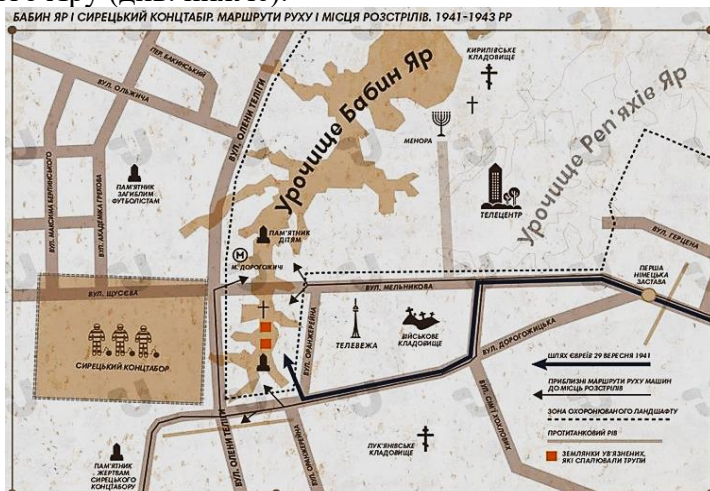
Досі не існує однозначного розуміння того, де саме (в якій частині Бабиного Яру) було розстріляно євреїв Києва наприкінці вересня 1941 р. Локалізація цієї ділянки Бабиного Яру є одною з найбільших «білих плям» Голокосту в Україні. У зв'язку з цим визначення цієї ділянки видається доволі важливим і актуальним завданням.

Існує дві основних версії місця розстрілу київських євреїв 29-30 вересня 1941 року, а саме версія провідного наукового співробітника Музею історії міста Києва, відповідального секретаря Громадського комітету з ушанування пам'яті жертв Бабиного Яру В.Нахмановича і версія відомого дослідника історії і топографії Бабиного Яру, кандидата технічних наук Л.Дроб'язка (1937-2017).

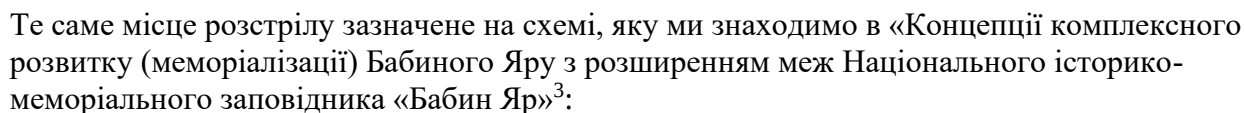
Версія В.Нахмановича представлена наступною схемою¹:

Цю схему було відтворено УКРІНФОРМом у 2016 році у зв'язку з 75 роковинами трагедії Бабиного Яру (див. нижче).

¹ Бабий Яр: человек, власть, история. Документы и материалы в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий. Составители: Т. Евстафьева, В. Нахманович. Киев: Внешторгиздат Украины, 2004 (далі - Бабий Яр: человек, власть, история). – Додаток 32.

³ Концепція комплексного розвитку (меморіалізації) Бабиного Яру з розширенням меж Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» / Авт. кол.: Боряк Г. (голова) та ін. Міністерство культури України, Національна академія наук України, Інститут історії України, Національний Історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр». Київ, 2019. – Додаток 4. Графічні матеріали: Територія масових розстрілів 1941–1943 рр.

- ⁴ Путь евреев в Бабий Яр 29 сентября 1941 года. Современный план Киева (Джерело: Дробязко Л. Бабий Яр «переедет»? (<http://www.newswe.com/index.php?go=Pages&in=view&id=4018>))

Якщо порівняти і проаналізувати версії-схеми Нахмановича і Дроб'язка, можна дійти таких висновків:

1. Шлях євреїв 29.09.1941 р. від вулиці Мельникова до повороту на нинішню вулицю Оранжерейну на цих схемах повністю співпадає.
2. Не співпадає шлях євреїв від нинішньої вулиці Оранжерейної. За версією Нахмановича, євреї з вулиці Табірної (нині Дорогожицька) приблизно на розі нинішньої Оранжерейної вулиці повертали праворуч і потрапляли на рівний широкий майданчик обабіч південно-східного відрігу Яру (див. схему Нахмановича). Тут євреїв змушували роздягнутися і гнали в основне русло Яру, де відбувалися розстріли.

За версією Дроб'язка євреїв гнали далі до повороту на нинішню вулицю Олени Теліги, тобто вони повертали праворуч від південного краю Яру – на Лук'янівський шлях (нинішня вулиця Олени Теліги), який в той час проходив між довоєнними Сирецькими військовими таборами і власне Бабиним Яром. Цим шляхом євреї доходили до широкого рівного майданчика (колишнє стрільбище), який впритул підходив до великого західного відрігу з південного боку (див. схему Дроб'язка). На цьому майданчику євреїв змушували роздягатися, потім гнали в самий Яр і там розстрілювали.

Для опису останнього шляху євреїв 29 вересня 1941 року на місце розстрілів Дроб'язко використовував статтю «Бабин Яр» військових кореспондентів газети «Красная звезда» О.Авдєєнка і П.Олендера, надруковану в газеті 20.11.1943 р. В ній наведено опис трагічних подій зі слів очевидців – жінки і вартового Лук'янівського православного кладовища Сергія Івановича Луценка. Ось як це було:

«Ми стоїмо на перехресті Маріїнської вулиці і Мельника. Ось тут, на цій стіні, висів червоний плакат, на якому чорними літерами заввишки в два верхи повідомлялося, що євреї, комуністи і співробітники низки радянських установ зобов'язані з'явитися з документами та цінними речами і запасом харчів на 8 годину на товарну станцію на Дегтярівській, на розі Табірної, для евакуації з Києва. Ті, хто не з'явиться – будуть розстріляні. Старі і діти, жінки з немовлятами на руках, дівчата і юнаки, ті, кому було понад сто років і хто вже багато років не виходив з дому і ті, хто лише вчора народився; хто сьогодні міг закінчити університет і ті, хто міг піти до школи; вагітні, хворі, які ввечері могли померти в ліжку – пішки, на дрозжах, візках, з Подолу, з Печерська, з Бессарабки, з Святошина по Глибочиці, по Львівській, по Маріїнській йшли назустріч невідомій долі.

Біля Федорівської церкви [ріг вулиць Мельникова і Пугачова] стояли есесівці в зелених мундирах, з черепами на рукавах та пілках, з автоматами. Тут вони зупиняли дрозди і підводи, тут змушували кидати візки. Люди не могли далі нести своє майно, вони роздавали частину тим, хто їх проводжав, частину залишали на бруківці. Але тих, хто проводжав звідси вже не випускали, есесівці мовчки заштовхували їх назад у загальний потік.

Через два роки ми стоїмо на тому ж місці. Тиша, іржаве листя на тротуарах, безлюддя. Жінка розповідає, як це було в 1941 році. Ось тут була лінія німецьких вартів, тут її минули. Звідси гнали прикладами, підштовхували багнетами, тут пролилася перша кров і засвітали перші гумові кийки, натовп побіг по вулиці Мельника повз єврейське кладовище до товарної станції.

Ми повернули на Табірну, пройшли алеєю високих осокорів, побачили праворуч відчинені навстіж порожні гаражі, ліворуч – Лук'янівське християнське кладовище. Той самий спокій, та сама тиша. Невже все найстрашніше і дике, що неможливо досягнути людською свідомістю, трапилося в цьому місці або поблизу нього? Ми зайшли на кладовище. Воно збільшувалося сторіччями. Ось пам'ятник, який поставили в часи, коли наші батьки ще не народилися, ось свіжа могила з ще не зів'ялими квітами, ось розрита яма і біля неї три труни: в одній застрелена молода жінка з гладким прямим волоссям, у двох інших – дівчинка і хлопчик з обличчями, порізаними кинджалом.

Старий чоловік з осяйним обличчям, як на старовинних іконах і три жінки стояли на колінах біля трун. Це була родина сторожа кладовища Сергія Івановича Луценка: його дружина Марина Юхимівна, доньки Марія і Єфросинія. Вони ховали сестру і доньку, племінників і онуків, убитих німцями.

Пізніше, коли ми повернулися з родиною Луценків у сторожку на кладовищі, Сергій Іванович розповів нам: три труни, які ми щойно бачили, були останніми жертвами Бабиного Яру. Сторіччями на Лук'янівському кладовищі ховали мертвих, а кляті німці впродовж одного тижня в Бабиному Яру поховали стільки, що їх не вкладеш на трьох кладовищах. Останніми загинули моя донька Ганна і онуки Анатолій і Люда. Це було так. Коли приречених пригнали на товарну станцію, коли вони заповнили собою всю Лук'янівку і Дегтярівську вулицю, і Табірну, і Мельника і три навколишніх кладовища, їм наказали скласти всі речі в купу. Людей виставляли в колони по сто осіб і вели Лук'янівським шосе [приблизно співпадає з нинішньою вулицею Олени Теліги] повз Сирецькі табори до Бабиного Яру. Зі сторожки на кладовищі було добре видно, як перша колонна зупинилася біля високого обриву [задня висока стіна стрільбища, пізніше – піщаний кар'єр], як людей роздягали догола, як акуратно штабелями вкладали їхній одяг, як розстрілювали з кулеметів на краю прірви [край Бабиного Яру], як хапали жінок, піднімали за ноги дітей і кидали в Яр.

Розстрілювали весь день. Вночі німці спали, а всіх, кого не встигли розстріляти, загнали в порожні гаражі. Вранці знову розстрілювали. Так тривало п'ять днів. Приганяли людей, а у великих накритих машинах вивозили їхній одяг і речі. Що п'ять хвилин від'їжджала нова машина. Трупи скидали в Яр, а ввечері динамітом підривали схили урочища, аби присипати мертвих і тих, кого не доби́ли ...»

Місце роздягання євреїв біля Бабиного Яру.

Джерело: «Gott mit uns». *Der deutsche Vernichtungskrieg im Osten 1939–1945*, hrsg. von Ernst Klee, Willi Dresen, Frankfurt/M: S. Fischer Verlag 1989, S. 125⁵

Стрільбище в Бабиному Яру виникло в 1935 році, коли Товариство сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву (Тсoviaxim) вирішило побудувати в Яру стадіон для проведення показових армійських змагань зі стрільби. Для скорочення термінів будівництва було задіяно спосіб переміщення ґрунту за допомогою направлених вибухів. Загалом у Бабиному Яру провели десять таких вибухів, для чого використали тону амоналу. Внаслідок цього замість схилу утворився рівний майданчик, огорожений з одного боку уступом (результат вибуху) – стіною заввишки від 12 до 17 метрів і завдовжки до ста метрів, а з іншого боку – Яром. До стадіону (стрільбища) вів вузький пологий схил з боку, де зараз розташована станція метро «Дорогожичі».⁶

⁵ Це фото також наводиться у збірнику документів і матеріалів «Бабий Яр: человек, власть, история» (фото № 39), а також у збірнику «Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення», авт. та упорядн.: Любов Легасова, Олександр Лисенко, Іван Патриляк та ін. НАН України; Інститут історії України; Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. Київ: Аеростат, 2012. – С. 438 (№ 41) із зазначенням, що це начебто вулиця Кагатна (Сім'ї Хохлових). Це очевидно помилкове твердження, оскільки на передньому плані ми бачимо яр.

⁶ Лев Дроб'язко. Бабий Яр «переєдет»? в: «Мы здесь». Еженедельная Интернет-газета (Нью-Йорк) (<http://www.newswe.com/index.php?go=Pages&in=view&id=4018>).

**Бабин Яр, початок жовтня 1941 р. Військовополонені сортирують речі розстріляних євреїв. На задньому плані – західна крута стіна піщаного кар'єру (стрільбища)
(колекція Johannes Hähle)**

Ані Нахманович, ані Дроб'язко не враховують, що значна частина євреїв (до 10 тисяч) по Дегтярівські вулиці одразу прямували на залізничну товарну станцію Лук'янівка, бо вважали, що там на них вже очікує потяг, аби відвезти на нове місце проживання. Ця станція була одною з найбільших у місті і розташовувалася на перетині сучасних вулиць Зоологічної (Безіменної), Якіра (Овруцька), сім'ї Хохлових (Кагатна) і Дегтярівської. Однак на станції євреїв зустріли поліцейські і есесівці, які змусили їх скласти багаж, а потім відвели в бік Бабиного Яру. Імовірно, їх гнали по вулиці Кагатній до Дорогожицької і потім ліворуч по Дорогожицькій до Бабиного Яру.

Серед поліцейських, які зустрічали євреїв на станції, був вахтмайстер 2-ї чоти 3-ої роти 303-го поліцейського батальйону Хінріх Крон, який після війни згадував:

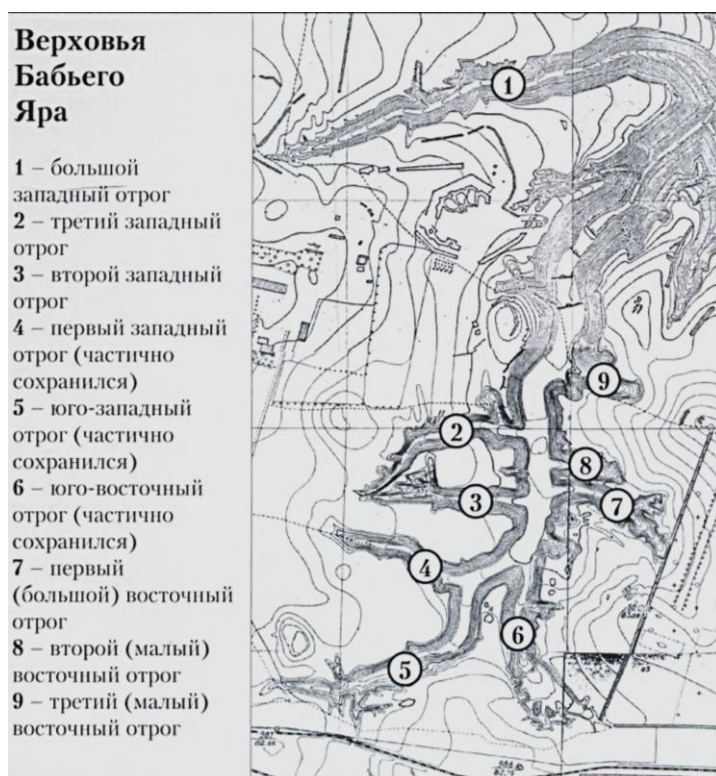
«[...] Після того, як наша рота прибула в Київ, 2-га чота розташувалася в будинку ДПУ⁷ Києва. Водночас в нас було завдання охороняти цю будівлю. Окрім цього, наша чота мала завдання охороняти віллу фюрера СС і поліції в Південній Росії обергруппенфюрера СС Єскельна (Jeskeln). Одного разу кілька членів 2-ої чоти, в тому числі я, отримали завдання охороняти багаж на товарній станції за Києвом (приблизно 2,5 км від центру міста). Товарна станція являла собою кілька одноповерхових бараків. Між цими бараками проходила залізнична гілка, на якій, приблизно в 20-ти метрах від станції, стояли кілька товарних вагонів. Коли ми прибули на цю товарну станцію, там зібралася велика кількість євреїв, які там опинилися на підставі оголошення в Києві. Під час мого перебування там на товарну станцію приходили все нові колони євреїв, які свій багаж мали скласти на той, який здали раніше. В цьому місці я помітив, що на товарній станції знаходилося багато членів СД. Після того, як євреї здали багаж, члени СД наказували їм зібратися знову за сто метрів від станції. Звідси колони євреїв відводили в супроводі частин СД. Куди їх вели і що було далі, мені не відомо. Мої товариші і я в той день діяли в описаний спосіб приблизно шість годин. За цей час на товарну станцію прибуло приблизно 10 тисяч євреїв (чоловіки, жінки і діти), які після того, як здали багаж, йшли далі. В середині дня на товарній станції нас замінили підрозділи української міліції і ми одразу повернулися в наші квартири в Києві [...]»⁸.

Для обґрунтування своєї позиції Нахманович і Дроб'язко використовують покази колишніх в'язнів Сирецького концтабору, які спалювали трупи в Бабиному Яру. Ці колишні ув'язнені стверджують, що вони викопували тіла з-під землі і спалювали у тій частині Яру, яка знаходилася навпроти Сирецького табору. Відтак, якщо правильно встановити місце знаходження Сирецького табору, то можна і правильно встановити ту ділянку Бабиного Яру, на якій розстрілювали євреїв наприкінці вересня 1941 року.

Нахманович розташовує Сирецький табір на території південніше сучасної вулиці Щусєва (див. схему Нахмановича), тобто на тому місці, де до війни знаходилися Сирецькі військові табори. Ділянка Яру навпроти цих таборів – це верхів'я Яру, точніше, ділянка від першого (великого) східного відрігу до південно-східного відрігу. Саме на цій ділянці, на думку Нахмановича, і відбувалися розстріли євреїв наприкінці вересня 1941 р., а також спалювання трупів у серпні-вересні 1943 р.

⁷ ДПУ – Державне політичне управління. Можливо, мається на увазі будинок тодішнього НКВС.

⁸ Покази 1.11.1963 г. Хінріха Крона (BArch B 162/5648, Bl. 1596–1597).

Бабий Яр: человек, власть, история. – Приложение 31

Дроб'язко розташовує Сирецький концтабір на територію північніше сучасної вулиці Щусєва (див схему Дроб'язка). Ділянка Яру навпроти табору – це ділянка від великого західного відрогу до третього західного відрогу⁹. Саме на цій ділянці, на думку Дроб'язка, і відбувалися розстріли євреїв наприкінці вересня 1941 р., а також спалення трупів у серпні-вересні 1943 р. Правильно розташувати місце знаходження Сирецького табору допомагає німецька аерофотозйомка Києва від 26.09.1943 р.:

⁹ Лев Дроб'язко. *Бабий Яр «переедет»?*

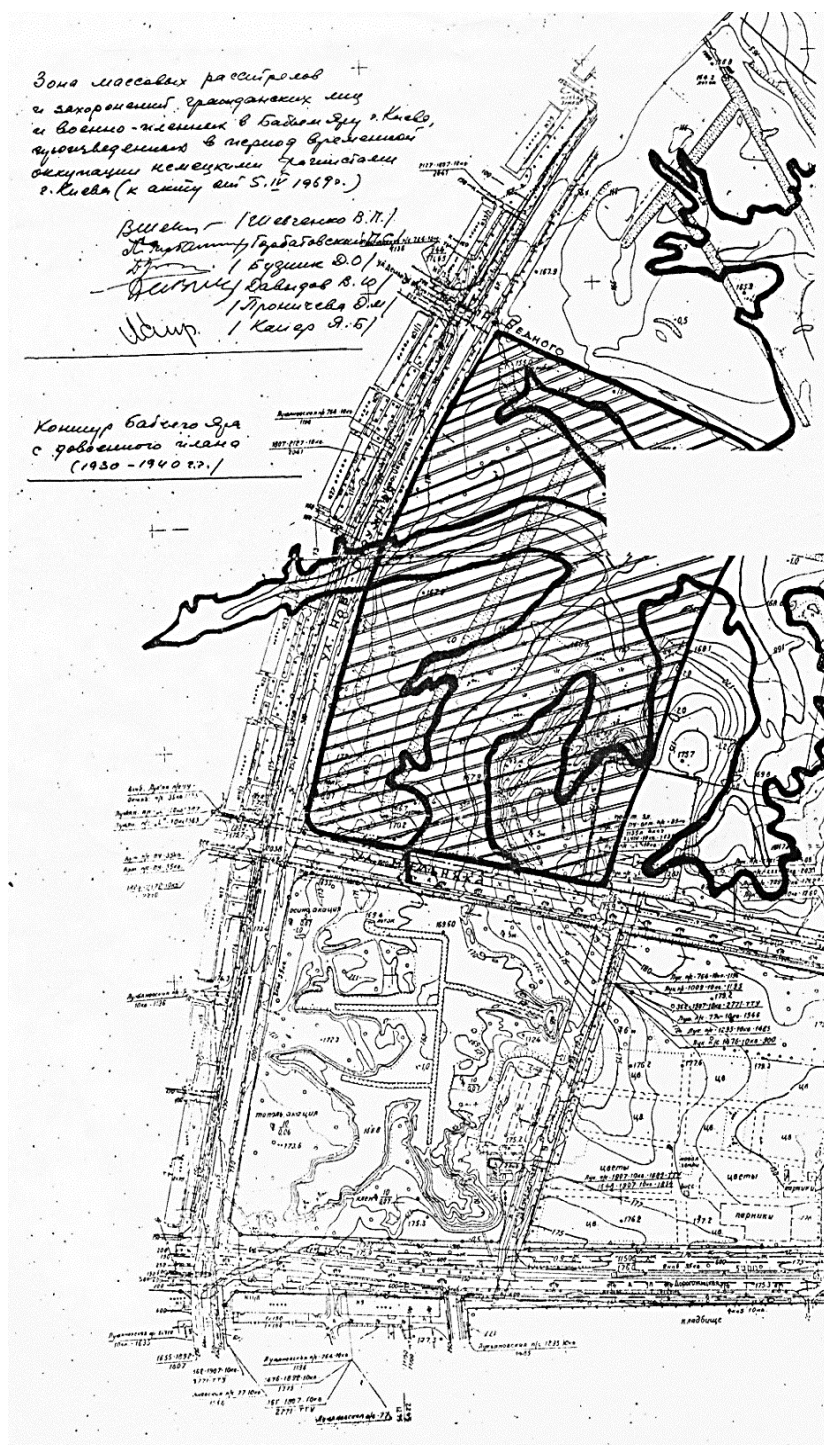
Реконструкція плану м. Києва (1943 р.) за допомогою німецьких аерофотографій (26.9.1943 р.)

(Джерело: Дроб'язко Л. Є. Бабин Яр. Що? Де? Коли? Київ, 2009. – С. 51)

- 1 – огорожа Сирецького табору
- 2 – огорожа житлової зони Сирецького табору з колючого дроту
- 3 – головні ворота Сирецького табору
- 4 – караульне приміщення табору
- 5 – внутрішні ворота табору
- 6 – коридор між головними і внутрішніми воротами
- 7 – землянки в'язнів (32)
- 8 – жіночий табір
- 9 – паркан з щитів, який закривав від дороги те, що відбувалося в Яру (спалення трупів)
- Б – великий рівний майданчик в формі каре (колишні кар'єр і стрільбище), де євреї роздягалися перед розстрілом
- А – місце, де знаходилися землянки ув'язнених, які сплювали трупи в Бабиному Яру

На фото видно, що табір, зокрема, його головні ворота, через які ув'язнені виходили на роботу і поверталися назад, знаходилися навпроти тієї ділянки Яру, яку Дроб'язко визначив як ділянку, на якій відбувалися масові розстріли євреїв 29-30 вересня 1941 р. Таким чином, з високою вірогідністю можна стверджувати, що саме ця ділянка є метою пошуку.

Цій версії відповідає схема місця розстрілів, складена в 1969 р. членами комісії Держбуду СРСР з встановлення зони масових розстрілів і поховань в Бабиному Яру у зв'язку з планами створення тут зони відпочинку. В комісію входили Діна Пронічева, яка врятувалася під час розстрілів в кінці вересня 1941 р., а також колишні в'язні Сирецького табору Давид Будник, Володимир Давидов і Яків Капер, які у серпні-вересні 1943 р. сплювали трупи в Бабиному Яру. Згідно цієї схеми розстріли відбувалися у великому західному відрозі та в основному руслі Яру від цього відрозу до вулиці Мельникова:

Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история. – Рис. 1.

Розстріли проводилися в різних місцях Яру на ділянці довжиною щонайменше пів кілометри¹⁰. Розстрільні команди склалися з кількох стрільців, озброєних автоматами або пістолетами, двох осіб, які заряджали магазини і ще кількох, які відводили жертв від краю Яру на місце розстрілів униз¹¹. За наказом фюрера зондеркоманди 4а штандартенфюрера СС Пауля Блобеля розстріли протягом двох днів контролював оберштурмфюрер СС Август Хефнер. На судовому процесі в Дармштадті у справі колишніх членів зондеркоманди 4а Август Хефнер, який був одним із підсудних, на засіданні суду 7.11.1967 розповів¹²:

¹⁰ Покази Августа Хефнера, датовані 4.8.1965 р.: «...Довжина яру, де відбувалися розстріли, становила близько 500 м, але, можливо, більше...» (ВАrch В 162/5654, Вл. 3575).

¹¹ Ibidem.

¹² ВАrch В 162/17909, Вл. 388-398.

Пауль Блобель, 1939 р.

«Наступного ранку, 29 вересня, відбулося оголошення наказу офіцерам. Нам повідомили, що батальйон поліції порядку і вся зондеркоманда 4а, включно з ротою [військ СС особливого призначення] Графхорста, мали провести розстріли євреїв Києва. Одного офіцера було призначено на пункт збирання майна. Я отримав наказ спершу йти до ями. Імен пригадати вже не можу. Я був певною мірою приголомшений тим, що був єдиним, кого туди призначили. Потім я дізнався, що шиккування вже відбулося і всі поїхали. Подробиць я не знаю. Далі ми прибули в місцевість, до урочища Бабин Яр. Він знаходився на південний захід від Києва. Я не пам'ятаю, щоб на північ від цього місця розстрілу знаходилися будинки. Я пригадую, що дорогою ми бачили велику кількість євреїв, які рухалися в цьому напрямку. Це була велика територія, з одного боку – невеликі садові ділянки на невисоких пагорбах. Випадково я дізнався, що мав бути створений пункт реєстрації і пункт збирання майна. Коли я прибув, там вже перебувала поліція охорони і команда. Навколо ходило багато людей. Блобель роздавав вказівки. Блобель сказав, що я мав йти з ним. Між нами виникла суперечка. Я захищався, оскільки мав йти на розстріл. Він сказав – попереду яр, ліворуч має стріляти шупо [поліція охорони], праворуч – СС. Я сказав, що знаю абсолютно точно, що війська СС діють на власний розсуд і Графхорст зробить справу, але він прямо заборонив втручатися в його справи. Він наказав мені діяти, але не з'являтися біля поліцейського батальйону. Минулого дня виникли неприємності: два поліцейських офіцери заявили, що через пару євреїв ЗК 4а не потребує підсилення. Втім, [вищий фюрер СС та поліції «Росія-Південь» обергруппенфюрер] Екельн сказав, що ЗК 4а треба підсилити. Аби не припустити щодо цього жодних непорозумінь, я не маю з'являтися. Блобель ще сказав мені: «Ви уникали розстрілів, через це я мав вчора неприємності і тепер в якості покарання – дійте». Я пішов уперед. Євреї йшли кількома рядами. Вони мали здавати свій багаж, а деякі з них – і верхній одяг. В ямі 3, 4 і навіть 5 євреї вільно лягали один біля одного¹³. Праворуч і ліворуч стояли шупо. Це було внутрішнє оточення¹⁴, яке йшло до так званого Бабиного Яру. Назва Бабин Яр була для мене не була відомою. Перший раз я почув його в Нюрнберзі. Приблизно за 100 метрів від яру стояли 2-3 поліцейських в якості таких собі регулювальників. Частина євреїв рухалася в напрямку шупо, інші – в напрямку військ СС. Я зустрів Графхорста і ще одного офіцера його роти. Розстріл вже розпочався. Я стежив за ним. Відносно самого яру я можу сказати, що він був схожий на глиняний кар'єр довжиною приблизно 300-350 метрів і мав схили різних кутів. Я не пригадаю ані бічного яру, ані дерев'яного мосту.

Август Хефнер

Війська СС займали ділянку довжиною приблизно 30 метрів. Графхорст розповів мені, що євреї мали лягти на дно впритул один до одного. 4-6 євреїв лягали один біля одного. Так відбувалося доти, доки дно не заповнювалося. Потім те саме починалося знову. Інші мали лягати на вже мертвих євреїв. Впродовж двох днів могло утворитися 6-7 шарів мертвих євреїв. Спочатку війська СС проводили розстріл двома розстрільними загонами. Вся акція називалася «акцією з пострілу в потилицю». Я певний час вештався нагорі на плато і стежив за цим. Що ще мені було робити, якщо там був Графхорст? Потім я пішов у напрямку шупо, аби подивитися, що вони роблять. Коли я підійшов, я побачив, що там знаходяться 8-10 розстрільних загонів. За рогом мали бути ще 2-3 розстрільні загони, але я їх бачити не міг. Я одразу відійшов і далі перебував нагорі на плато. В середині дня прийшов Блобель і сказав, що ЗК 4а замінить мене і війська СС. Я міг поїхати на обід на місце розквартирування і мав з'явитися знову, коли прибудуть війська СС.

¹³ В оригіналі «один одного».

¹⁴ В оригіналі «погодження».

Приблизно о пів на третю ми знову були на передовому збірному пункті. Нас знову замінили і після настання темряви справа припинилася. Ми вирушили на місце розквартирування і я більше нічим не цікавився. З мене було досить. Наступного ранку знову було те саме. Я знову мав їхати. Від військ СС прийшло 12-15 осіб. Від них стріляв лише один розстрільний загін. В середині дня була така сама заміна. Графхорста в середині дня вже не було. Я почув, що в той день він поїхав в Берлін, аби спробувати відкликати свою роту. Несподівано хтось гукнув мене ззаду на звання. Я озирнувся і побачив бригадефюрера Раша та купу офіцерів. Я побачив, як він стоїть нагорі білий, наче крейда і дивиться вниз в цю долину лиха. Я звернувся до нього і сказав: «Пане бригадефюрер, внизу це виглядає так, як наказали згори: струмок крові». Він наказав мені взяти пістолет, стрибнути вниз і провести добивання. Що я мав робити? Я сказав дати мені пістолет і стрибнув униз. Я зробив, можливо, пару пострілів для добивання. Раш відійшов і я повернув автомат. Я вибрався з ями і через площу пішов назад. Я відійшов метрів на 150-200, як підійшов полковник шупо Франц¹⁵. Він був сам, я теж. Я сказав йому: «Пане полковник, скажіть-но, чи доводилося вам розстрілювати до 10000 осіб?» Він із жахом поглянув на мене. Вочевидь, він згадав тим часом, що ми знайомі. Він сказав: «Досі я провів тільки один розстріл і це були 9500». Цей чоловік був помітно пригнічений. Він відсалютував і ми попрощалися. Коли я повернувся у місце розквартирування, мені повідомили, що ми наступного дня маємо відбутися на батьківщину. Ввечері ми разом випили, можливо, 2-3 пляшки. Про відзначення не було й мови, до того ж в нас пропала будь-яка радість. Наступного дня ми на російському автобусі поїхали назад. Дорогою ми підібрали Ганса. Я в той же вечір поїхав з Києва і повідомив Блобеля, що автобус зламався і нам потрібна інша машина. Блобель знову поводився дивно. Машини він мені не дав. Наступного дня я знову пішов до нього. В його відомстві я його не застав. Мені сказали, що він вже пішов. Я їхав і вперше усвідомлено поглянув на ту гору одягу. Я спитав: «І скільки їх у вас тут?» Мені відповіли, що нарахували вже 35000. Потім я ще побачив, як під'їхали старі дροжки. Конюхам платили добре. Вони вантажили старих і хворих євреїв, у яких не було сил і які не могли з'явитися на збірний пункт. Їх також розстріляли. Там також були ті, хто це робив. Я знайшов Блобеля, отримав вантажівку і від'їхав. Я поїхав, не затримуючись. Янссен і я по черзі вели машину, ми їхали через Варшаву, Франкфурт-на-Одері в Берлін. Каллсен сказав, що ми прибули в Берлін 4 жовтня ...»

З колишніх членів німецьких каральних органів, які брали безпосередню участь у розстрілах в Бабиному Яру наприкінці вересня 1941 р. (СД, охоронна поліція, війська СС) найбільш детально описав місце масових розстрілів обершарфюрер СС і водій зондеркоманди 4а Віктор Трілл (Viktor Trill). На допиті, який проводили чиновники спецкомісії (центрального бюро) управління карної поліції землі Баден-Вюртемберг у справі зондеркоманди 4а 25.06.2960 р. він розповів¹⁶:

¹⁵ Полковник поліції Герман Франц був командиром поліцейського полку «Південь» до кінця серпня 1941 р., коли він передав керівництво полком підполковнику поліції Рене Розенбауеру. Таким чином, Франц не міг бути в Києві наприкінці вересня 1941 р., в Києві був Розенбауер.

¹⁶ ВArch В 162/5641, ВІ. 12-15. Цит. по: Александр Круглов. Трагедия Бабьего Яра в немецких документах. Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Лира ЛТД», 2011. – С. 84-87.

Віктор Тріл

[...] Я вже не пам'ятаю точно, коли я прибув з машинами в Київ. Було вже доволі холодно, я вважаю, що вже був жовтень. Однак не пригадую точно. Я передав відповідальному за матеріальну частину зондеркоманди в Києві машини, які вийшли з ладу. Він віддав розпорядження про ремонт. Впродовж цього часу я нічим не займався. Можливо, наступного дня після того, як я передав машини, Блобель викликав нас, трьох водіїв, до себе. Імена інших водіїв я вже не пригадую. Отже, ми прийшли до Блобеля. Він поінформував нас в своєму кабінеті, що має відбутися велика акція, в якій ми маємо взяти участь, оскільки в той момент не були нічим зайняті. Він нам докладно пояснив, що мова де про страту великої кількості євреїв, яких мають розстріляти, оскільки вони є асоціальними елементами, які не становлять користі і є небезпечними для Німеччини. Окрім цього він додав, що мова йде про душевнохворих і дармоїдів. Наступного дня рано вранці, коли все ще було вкрито туманом, я виїхав з міста вантажівкою з одною командою. Ми не отримали особливого спорядження або зброї. Коли я кажу «команда», то мова йде про 25-30 членів ЗК 4а. Окрім вантажівки виїхало ще кілька легкових машин, в яких знаходилися офіцери. За містом ми приїхали на місцевість, вкритую пагорбами і в'язками. Коли стрільці, тобто члени команди, призначені безпосередньо для страти, вийшли з вантажівки, вони отримали автомати та необхідні боєприпаси. Що стосується автоматів, то це були автомати типу «Шмайсер 42» австрійського виробництва з боковим магазином. Наскільки я пам'ятаю, в кожному магазині було 32 патрони. Кожний зі стрільців отримав по п'ять повних магазинів. Щойно ми вилізли з вантажівки, в ніс вдарив запах тіл, які розкладалися. Це особливо зачепило нас трьох, щойно призначених водіїв. Інші члени команди були, вочевидь, в курсі, оскільки вони почали сміятися, коли побачили нашу реакцію і сказали, що тепер ми все побачимо зблизька. Потім нас підвели до в'язки близько 20 метрів у глибину і завширшки метрів 15-20. Її довжину було неможливо визначити, оскільки вона мала вигини. Вона була частково заповнена трупами, присипаними вапном. Власне, дно в'язки вже не було видно, тому я не можу точно сказати, якою була глибина і скільки тіл там знаходилося. Деякі тіла були в спідній білизні. Принаймні, на них не було взуття. Видовище було огидним і жахливим. Екзекуційна команда чисельністю 11-12 осіб мала спуститися по схилу вниз до трупів. Йти було неможливо. Коли ми опинилися внизу, то не було місця, щоб стояти; тобто стояти на землі було неможливо. Ми були змушені стояти на трупах. Жертв приводили або вони самі приходили з бокових приярків, які з'єднувалися з тим, на якому ми перебували. Жертви також мали йти по трупах. Без особливого заперечення вони лягали обличчям до землі і складали руки на потилиці. Це були єврейські чоловіки і жінки різного віку. Чоловіків була більшість. Я вже не пригадую, чи були там діти. Страта відбувалася таким чином: команда стояла в лінію посеред в'язки з інтервалом у 2 метри. Жертви мали проходити між стрільцями до краю в'язки. З іншого боку в'язки був відкритий, але цього не було видно за уступом. Жертви лягали на трупи одна біля іншої, головою в напрямку закритого краю в'язки. Стрільці приходили і одразу, без спеціального наказу стріляли жертвам у потилицю. Нам це пояснили наперед. Беручи до уваги тип автомату, який

ми використовували, стріляти одиночними пострілами було неможливо. Тому на кожну жертву припадало по кілька пострілів, що спричиняло миттєву смерть. На жертвах була лише спідня білизна, верхній одяг і взуття з них знімали перед тим. Пізніше я це побачив. Залежно від того, скільки євреїв перебувало у бічних приярках, вони підходили до місця розстрілу великими або малими групами. Кількість могла бути від 2-3 до 15 осіб. Урочище було заповнене кількома так званими «пластами» в напрямку відкритої ділянки. Я залишався в урочищі близько 1 години і за цей час ми, десять стрільців, розстріляли сотні євреїв. Під час розстрілів Блобель зі своїми офіцерами був нагорі на краю яру і стежив. Він постійно щось помічав і регулярно щось вигукував вниз. Цілком імовірно, що розстріл, на його думку, відбувався не достатньо швидко. Я вже не пригадую, що саме він вигукував. Як я вже сказав, приблизно за годину свисток сповістив нас, що наближається заміна. Ми піднялися по схилу нагору, де вже стояла наготові команда заміни. Вони теж були озброєні автоматами і почали спускатися вниз, де розстріл продовжився. Я маю ще додати, що під час розстрілу 2-3 людей у в'язку безперервно перезаряджали магазини і передавали їх стрільцям. На питання, скільки магазинів я вистрілив я маю сказати, що не знаю точно. Відносно вигуків Блобеля та інших офіцерів СС я вважаю, що в першу чергу вони були звернені до команди, яка заряджала магазини. Вони справді не встигали і ми часто залишалися без боєприпасів. Після розстрілу мене звільнили на три або чотири години. За цей час нам дали випити (я думаю, ром). Кожний стрілець отримав приблизно $\frac{1}{4}$ літри алкоголю. Цього було достатньо, щоб подолати нудоту. Під час перерви я оглянув місцевість і зміг побачити розгалужену мережу в'язків. Я так і не зрозумів, як вони утворилися. Спершу я подумав, що це висохле русло ріки. Під час огляду я помітив, що євреїв заганяли у бічний яр, сполучений з тим, де йшли розстріли. Його охороняли члени команди і українські добровольці (Hilfswillige). Там я теж побачив величезну купу одягу. Вочевидь, в цьому яру євреїв змушували роздягнутися перед розстрілом. Коли я зазирнув у цей бічний яр, там могло перебувати близько 300 євреїв. Я бачив лише цей яр, в якому були ще живі євреї. Судячи з усього, євреї були і в інших в'язках, звідки їх вели на місце розстрілу. Поза межами цих в'язків не було видно жодного єврея. Я не міг бачити, звідки їх приводили у ці в'язки, вони вже були там. Я вже згадав, що через 3-4 години я знову мав спуститися в яр у якості стрільця. Все відбувалося так само, як раніше. Оскільки я мав перерву в 3-4 години, а розстріл не припинявся, то переді мною мали діяти 3-4 езекуційних команди. Ці команди, вочевидь, прибули на місце страти під час моєї перерви. Після другого розстрілу моя участь у страті в цей день завершилася. Так само я мав брати участь у стратах ще два дні впродовж тижня. На мою думку, в проміжку страт більше не було [...]

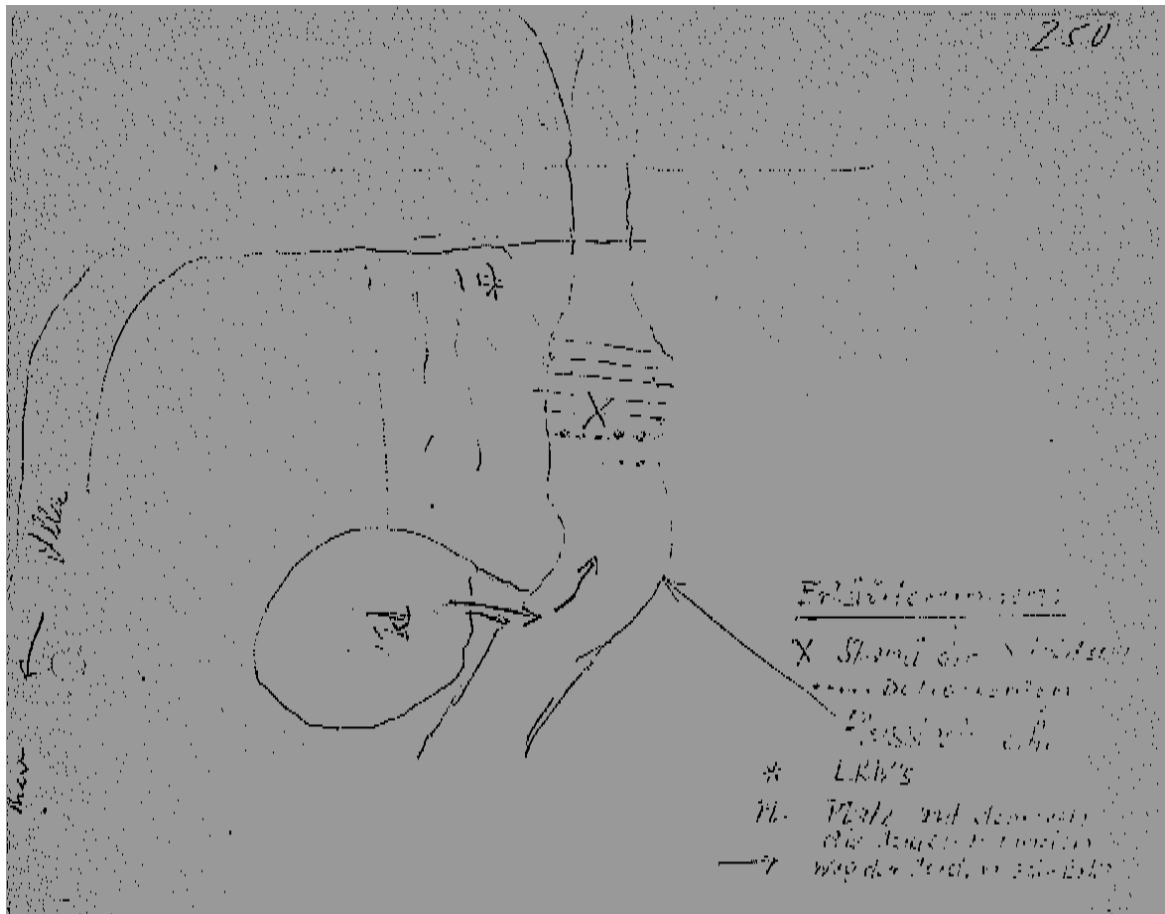
Через рік, 29.06.1961 Трілла допитали ще раз. Місце розстрілу він описав таким чином¹⁷:

«Виїхавши з міста, ми на вантажівках поїхали по алеї і повернули праворуч до мосту. Біля мосту вантажівки зупинилися і ми мали вийти. Під мостом, а також праворуч і ліворуч від нього знаходився приярк, який, на мій погляд, був висохлим руслом ріки. В цьому приярку праворуч від мосту вже лежали незліченні голі трупи. Вони лежали один на одному в багато шарів. Я ледь не сказав – як сардини в банці. Це порівняння звучатиме смішно, але,

¹⁷ BArch B 162/17922, Bl. 245-246

на жаль, це правда. Приярок, якщо дивитися від мосту, повертав праворуч, де знаходився інший, округлий виярок. Можливо, це був колишній піщано-гравійний кар'єр. В цьому кар'єрі перебувала незліченна кількість людей, щодо яких я впевнено можу сказати, що вони всі були євреями. Окрім цього, в кар'єрі лежали купи різного одягу. Євреї, які були в яру, мали роздягнутися. Потім їх групами по 10-15 осіб гнали в колишнє русло ріки. На трупах, які вже лежали в руслі ріки, мали зайняти позицію стрільці. Коли підходила група євреїв, вони стріляли по них короткими чергами, при цьому цілили, як правило, в голову. Жертви залишалися лежати там, де падали. До цього місця негайно підводили нову групу і проводили там само розстріл. Розстрільні команди склалися з 5 або 6 осіб кожна. Вони мали залишатися в кар'єрі приблизно по 30 хвилин і стріляти майже безперервно. Після цього їх замінювала нова команда. Замінені стрільці направлялися до вантажівок на стоянці і вживали горілчані напої ...»

До протоколу допиту додавалася намальована Тріллом схема місця розстрілу¹⁸

Роз'яснення:

X місце знаходження стрільців

..... жертви

→ «русло річки»

* стоянка вантажівок

Pl. Місце, де мали роздягатися євреї (?)

→ Шлях євреїв до місця розстрілу

Allee → «Алея» в напрямку Києва

¹⁸ BArch B 162/17922, Bl. 250

Опис місця розстрілу ми також знаходимо в показах колишнього члена 1-ї чоти 3-ої роти 303-го поліцейського батальйону Германа Ласса (Hermann Laß) від 10.10.1966 ¹⁹:

«Невдовзі після великої пожежі ... ми прибули в Київ. Роти були розміщені окремо, ми знаходилися в одній школі.

Через приблизно три дні після нашого прибуття в Київ нас підняли дуже рано і призначили, як нам сказали, у зовнішнє оточення під час великої акції ... Нас доставили на виїзну дорогу. Я вже не пригадую, чи нас привези чи ми дійшли пішки. Ми мали зайняти пости ліворуч і праворуч від дороги. В оточенні ми стояли доволі близько один біля одного (моя позиція показана на схемі). Коли ми зайняли наші місця, почали прибувати перші групи євреїв. Солдати їх не супроводжували. З уривків розмов євреїв, які проходили поруч я зрозумів, що вони радіють, що пойдуть на роботу в Німеччину. Нам було заборонено розмовляти з євреями... Потім євреї прямували далі в напрямку яру. Серед них були тисячі чоловіків, жінок і дітей. Поступово євреї починали розуміти, що їх будуть розстрілювати в яру, ми так само це зрозуміли. Євреї були абсолютно апатичними і не робили жодних спроб вирватися ...

Зі своєї позиції ми не могли бачити місце, де євреї мали роздягатися, а також яр, в якому проводилися страти. В оточенні ми мали знаходитися цілий день до настання темряви. Протягом дня наш підрозділ забезпечував нас харчуванням. Мені невідомо, чи мали ми наступного дня ще раз стояти в оточенні чи нас замінили іншим підрозділом. Я хочу категорично вказати на те, що з нашого місця стрільбу з яру не було чути. За чутками, євреїв начебто розстрілювали українські члени СД...

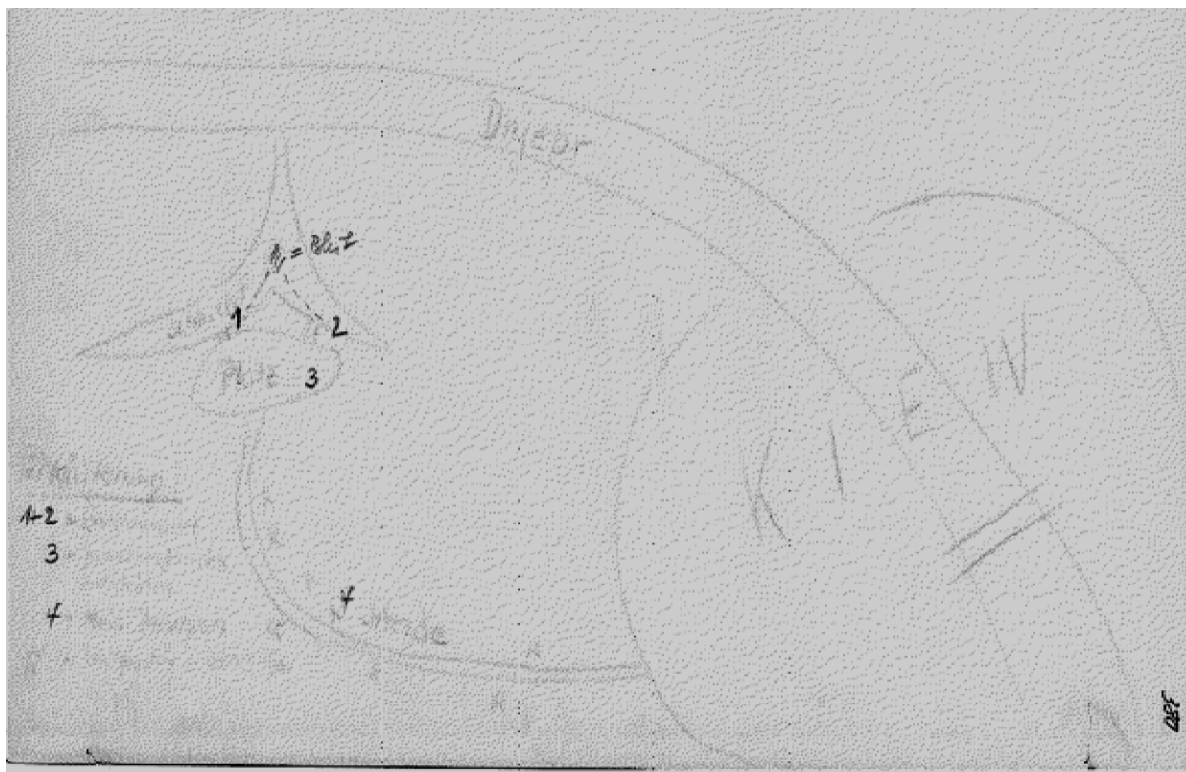
Вечері перед нашою заміною я з парою товаришів (імена я вже не пригадую) з цікавості пішли в напрямку яру ... На місці, де євреї мали роздягатися, ще стояли кілька голих євреїв (чоловіки, жінки, діти). Хто охороняв це місце, я не знаю. Нашої роти, наскільки я знаю, там не було. Одяг лежав купами в западині перед урочищем. Сам яр, тобто місце страти звідти не було видно. Потім від місця складання одягу ми пішли вгору на невеличкий пагорб біля краю яру. Яр був метрів 10-12 у глибину. В яру один на одному лежали тисячі трупів. Всі були голі. Процес розстрілу я можу реконструювати так: біля краю яру стояли члени СД, які були пов'язані з євреями на місці складання одягу. Євреї з місця складання одягу мали проходити повз членів СД. Чи застосовували члени СД силу, щоб відправити євреїв в яр, я не знаю. В яру вони мали лягати на вже розстріляних євреїв животом униз. Потім їх розстрілював член СД. Розстріли проводилися в кількох місцях. Було так, що завжди мав лягати один єврей, потім його розстрілювали і наступний мав лягати вже на мертвого.

Яр мав 2 рукави. На місці, де обидва рукави з'єднувалися, утворилася велика калюжа крові (див. схему). Коли я її побачив, мені стало зле і я вийшов з яру. Стріляли з автоматів одиночними пострілами. Декілька членів СД сиділи біля місця страти і заповнювали магазини, тоді як інші стріляли...

Я маю відзначити, що інший рукав яру я не бачив і не оглянув, тому я не можу сказати, чи там стріляли поліцейські ...»

¹⁹ BArch B 162/6672, Bl. 377-378

До протоколу допиту Ласса також додано намальовану ним схему місця розстрілів:

- 1 и 2 – рукави яру
 3 («Platz») – місце роздягання євреїв
 4 – позиція Ласса
 «Blut» – «велика калюжа крові»

Аналіз показів Ласса і його схеми дозволяє зробити висновок, що два «рукави» яру, в яких проводилися розстріли, це швидше за все великий західний відріг і основне русло яру, а місце сполучення цього відрігу з основним руслом яру – це те місце, де знаходилася «велика калюжа крові».

Нарешті, опис місцевості також міститься в свідченнях 5.1.1980 р. колишнього командира 1-ї роти 82-го резервного поліцейського батальйону обвинуваченого Йоганнеса Піля (Johannes Piehl). Батальйон (командир – майор поліції Еберт), який в той час підпорядковувався 454-й охоронній дивізії, перебував в Києві з 20.9. до 8.10.1941 р. і під час «єврейської акції» 29.9.1941 р. використовувався для конвоювання євреїв на місце розстрілу, а також ніс патрульну і варту службу в місті.

... Незабаром після захоплення міста частинами вермахту, - свідчив Піль, - ми прибули з Житомира до Києва і поселилися у великих будинках, можливо, школах або адміністративних будівлях. Частини батальйону в основному були залучені до вартуваної служби.

Протягом цього часу в Києві була проведена велика акція зі знищення єврейського населення... Три роти батальйону були використані для транспортування заарештованих єврейських громадян; наскільки я пам'ятаю, вона проводилася на машинах рот, але також пішим порядком, тобто євреї транспортувалися колонами, охорону яких здійснювали члени нашого батальйону, в тому числі і моєї 1-ї роти. Євреї були зігнані на різні місця в місті і звідти, як мені говорили, доставлені до великого яру на околиці міста Київ. Там був великий збірний пункт, де члени моєї роти передали єврейських громадян людям інших підрозділів. Наскільки я пам'ятаю, це також були поліцейські.

В цей день, точну дату я вказати не можу, я на моїй службовій машині їздив по Києву, щоб контролювати призначених по відділеннях в різних місцях людей моєї роти. Зі мною їздив лейтенант Кубітцек, командир 1-ї чоти, чия чота також була задіяна. Ми також попрямували на центральний збірний пункт на околиці міста, який був оточений у великому радіусі. В цей час на ньому знаходилося кілька сотень єврейських громадян - чоловіків, жінок і дітей. Але на збірний пункт постійно прибували нові транспортні. Я побачив, що з цього місця євреїв великими групами по 2-3 людини в ряд транспортували далі. Так як збірний пункт знаходився глибоко за одним схилом, я з нашої позиції не міг бачити, куди доставляли євреїв. Тому я з лейтенантом Кубітцеком пішов уперек місцевості до вищої точки схилу. Там стояло оточення, яке нас далі не пропустило. Ми побачили наступну картину: переді мною лежала витягнута, злегка горбиста місцевість, яка переходила в великий яр. Моя позиція була приблизно в 300-400 метрах від кінця яру. З боку збірного пункту виходили довгі колони єврейських громадян; вони плакали, кричали, співали і рухалися в напрямку яру. В одному місці вони були зупинені, повинні роздягатися до нижньої білизни і потім йшли далі до кінця яру. З вказаної відстані я не міг бачити, як відбувався розстріл і хто його проводив. Однак було чути, що стріляли з автоматів. Я з лейтенантом Кубітцеком спостерігав, що відбувається приблизно ½ години, потім ми повернулися до моєї машини і поїхали на наше місце розквартирування.

Члени моєї роти та інших рот батальйону в розстрілі участі не брали.

Яром, про який говорив Піль, швидше за все був великий західний відріг, а місцем роздягання євреїв - колишнє стрільбище або піщаний кар'єр.

Що ж стосується показів і схеми Трілла, то Мартін Дін²⁰, який провів порівняльний аналіз цієї схеми і співставив її з німецьким аерофотознімком великого західного відрігу 1939 р.²¹, дійшов таких висновків:

²⁰ Мартін Дін (Martin Dean), PhD з 1989 р., у 1991-92 рр. Історик-дослідник в австралійському підрозділі спеціальних розслідувань (військові злочини), в 1992-97 рр. старший історик в підрозділі військових злочинів в Новому Скотланд Ярді, в 1998-2016 рр. науковий співробітник в Центрі перспективних досліджень Голокосту в Меморіальному музеї Голокосту в Вашингтоні, з 2017 р. - член наукової ради Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр».

²¹ М. Дін називає його «західним яром».

Місце знаходження «мосту Трілла»

Піщаний кар'єр, який підходить до великого західного відрозу

Місце стоянки вантажівок на схемі Трілла

Начало вигину великого західного відрозу направо, в напрямку основного русла

На німецьких аерофотознімках 1943 р. «міст» відсутній. Відсутність «мосту», на думку Діна можна пояснити тим, що дорога, яка проходила повз верхів'я великого західного відрозу (на знімку 1939 р. її добре видно), могла бути змінена між 1939 і 1943 рр.

Аналіз показів Трілла та його схеми дозволяє зробити висновок, що «висохлим руслом ріки», ймовірно, був великий західний відріг, а вигин цього «русла» (виярку) направо був поворотом на південний захід в основне русло яру. У західному відрозі розстріли проводила зондеркоманда 4а, а в основному руслі яру від великого західного відрозу до вулиці Мельникова – війська СС та охоронна поліція.

Про «висохле русло» в своїх показах від 19.07.1960 р. розповідає також колишній унтерштурмфюрер СС і кримінал-комісар гестапо Тео Грьовер (Theo Gröver). Грьовера приблизно в середині вересня 1941 р. у складі групи з приблизно 15 унтерштурмфюрерів СС відрядили в айнзацгрупу С в Київ, де в очікуванні призначення він знаходився близько 14 днів. Ця група прибула для заміни так званих «кандидатів керівної служби» („Anwärter des Leitenden Dienstes“) – кримінал-комісарів гестапо та карної поліції, а також фюрерів СС та СД 1910-1914 років народження, відібраних для підготовки для займання керівних посад в системі поліції безпеки та СД. Підготовка передбачала дворічне вивчення права в університеті та річне стажування в органах загальної адміністрації. 21.05.1941 р. навчання несподівано обірвалося і всі «студенти» (близька 100 осіб) на період літніх канікул 1941 р. були розподілені по айнзацгрупам по 20-25 осіб для проходження «практики» на сході. Наприкінці вересня 1941 р. їх відізнали в Берлін для продовження навчання, у зв'язку з чим знадобилася заміна.

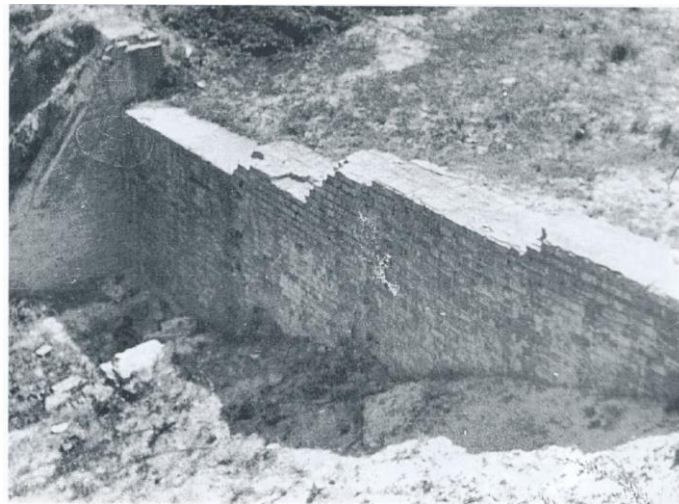
«Коли ми прибули в Київ, - розповідав Грьовер на допиті, - я близько 4 годин в якості глядача брав участь у великій страті ... У висохлому руслі Дніпра були розстріляні сотні євреїв. Як я чув пізніше, щоб попередити витік гнилих мас і не допустити цього в майбутньому, мали протягнути широку бетонну стіну... Під час цієї страти

стрільцями були близько 100 осіб з автоматами. Люди підпорядковувалися частково ваффен СС і поліції. Були розстріляні тисячі євреїв... Золоті рублі тоді котилися по землі. Цінності згодом зібрали у ящики і начебто відправили в Берлін. Євреї не мусили роздягатися; їх розстрілювали в одязі».²²

На допиті 29.06.1961 р. Грьовер зробив таке уточнення:

«У Вюрцбурзі у вересні 1941 р. я отримав наказ з'явитися до начальника поліції безпеки та СД в Києві. Через Берлін я разом з іншими комісарами поїхав у пункт призначення. В Київ я прибув через кілька днів після падіння міста ... Я залишався при BdS²³ в Києві приблизно 14 днів... Вже наступного дня після мого прибуття я був очевидцем масового розстрілу євреїв, який відбувся навпроти південного кладовища на Дніпрі. Мені та іншим комісарам було наказано брати участь у страті в якості глядача. Страта тривала кілька днів. Вона вже відбувалася, коли і брав у ній участь як глядач наступного дня після прибуття...»²⁴

Стіна, про яку згадував Грьовер, можливо, була цією:

Стіна в Бабиному Яру. [1946 р.] (Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного, од. зб. 0-943; Бабин Яр: людина, влада, історія. – Фото 68).

Грьовер, а також інші новоприбулі офіцери СС були, швидше за все, не лише глядачами. Цілком можливо, що принаймні деякі з них керували розстрілами, як, наприклад, унтерштурмфюрер СС Ганс Занднер, який прибув в Київ разом з Грьовером. В його «власноручних письмових свідченнях» від 16.12.1945 ми читаємо:

«Група 25 вересня 1941 р. прибула в Київ і наступного дня нас представили шефу поліції безпеки та СД України групенфюреру СС генерал-лейтенанту [правильно – «шефу айнзацгрупи С бригадефюреру СС і генерал-майору поліції»] д-ру Рашу ... Через приблизно 8 днів після нашого приїзду в Київ новоприбулі мали бути присутніми під час великої каральної акції, масового розстрілу євреїв. Д-р Раш казав нам, що ми маємо зивкати до такого роду видовищ, хоча це жорстоко і не дуже естетично, але що такі заходи абсолютно необхідні і є частиною політики, яка проводиться. Для проведення цієї акції євреїв 2-5 жовтня під різними приводами зігнали у визначене місце. По всьому місту розклеїли афіші, що всі євреї зобов'язані з'явитися 2-5

²² BArch B 162/1570, Bl. 131-132

²³ BdS – Befehlshaber d. Sicherheitspolizei – начальник поліції безпеки.

²⁴ BArch B 162/1570, Bl. 191-192

жовтня²⁵ в один з провулків поблизу київського кладовища. Вони мали взяти з собою золото і цінності. В такий спосіб ми легко здобували цінності і не було необхідності вишукувати їх по квартирах. Збір єврейського населення мотивували «евакуацією». За моїми підрахунками на збірні пункти з'явилося приблизно 20 000 осіб.

Керівником акції, тобто розстрілу, був оберштурмфюрер Хофер [правильно - Хефнер/Häfner]. Розстріл проводився одразу в чотирьох місцях. Одяг та цінності перед тим наказували відкласти у бік. За прикладом акції, яку проводив Хофер, ми самі мали керувати такою ж акцією. Так, я провів таку саму акцію 8-9 жовтня, коли розстріляв 800 осіб.

Під час мого перебування в Києві майже щоденно відбувалися розстріли 200-300 військовополонених з табору. Так само євреїв відбирали з лікарень та будинків для літніх людей і розстрілювали...»²⁶

На допиті 23.12.1945 р. Занднер зробив такі уточнення:²⁷

«Наскільки мені відомо, розстріл єврейського населення в Києві у жовтні 1941 р. був одною з великих акцій, які провели в Україні. В цій акції окрім співробітників поліції безпеки та СД брали участь всі поліцейські частини, які знаходилися в той час у Києві. Були також команди з саперних частин німецького вермахту. Ці команди рили ями для розстрілюваних і закопували трупи. Загальне керівництво розстрілами євреїв було покладене на оберштурмфюрера Хофера. Сама акція, точніше, розстріл, тривав 4 або 5 днів.

Точну цифру розстріляних у жовтні 1941 р. радянських громадян єврейської національності я назвати не можу. Я був очевидцем розстрілу приблизно 20 000 ... Мені довелося двічі керувати розстрілом євреїв у Києві. Перший раз команда під моїм керівництвом розстріляла 800 осіб, другий раз – 250-300 ...

Приблизною кількістю розстріляних мною радянських громадян в Києві буде цифра 1150 або 1200 осіб. Я щойно згадав, що двічі керував розстрілом євреїв в Києві в 1941 р. В першому випадку мною було розстріляно 800 осіб, в другому – 250-350 осіб. Серед розстріляних були діти, жінки і літні люди.»

Щоб засипати трупи, краї частини яру, в якій відбувалися розстріли, ввечері 30 вересня було підірвано 113-м саперним батальйоном²⁸, а потім близько 100 військовополонених розрівняли могилу²⁹. Так, згідно показів колишнього оберштурмфюрера СС в зондеркоманді 4а Адольфа Янссена на судовому процесі в Дармштадті в 1967 р., 30 вересня 1941 р. він

«... за розпорядженням [коменданта міста] генерал-майора Еберхардта перебував за містом. Наскільки я знаю, зі мною прибув [перекладач] Матерна. Ввечері я повернувся і у дворі місця розквартирування зустрів Блобеля та д-ра Раша. Вони про щось говорили. Я віддав честь і хотів пройти. Тут мене гукнув Раш. Він сказав мені: «Янссен, послухайте уважно. Ви знаєте, що за містом відбувається акція з розстрілу. Ми вчора намагалися за допомогою російських військовополонених закидати цих людей землею. Але ми не змогли дістати стільки землі, щоб її вистачило. Однак, краї яру можна підірвати». Я сказав, я не сапер і на цьому не розуміюся. Але він вважав, що хтось має проінструктувати саперів. Далі він сказав, що Блобель у другій половині дня буде за

²⁵ Помилкове твердження. Як відомо євреї повинні були з'явитися для «переселення» 29.9.1941 р.

²⁶ Справа № 1465 за звинуваченням Санднера Ганса Гарі, т. 3, арк. 72-73, 83зворот-84 (текст німецькою мовою) (USHMM, RG-06.025, reel 23).

²⁷ Справа № 1465 за звинуваченням Санднера Ганса Гарі, т. 3, арх. 92-94, 99 зі зворотом (текст німецькою мовою) (USHMM, RG-06.025, reel 23).

²⁸ Dieter Pohl. Die Herrschaft der Wehrmacht. Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941 – 1944, München 2008, S. 260.

²⁹ Див. обвинувальний висновок прокуратури Регенсбурга від 2.2.1970 р. у справі Розенбауера та ін. (BArch B 162/6670, Bl. 1981ff.).

містом і я теж маю там бути з саперами. Я з'явився до генерал-майора Еберхардта і передав йому побажання бригадефюрера Раша. Еберхардт доручив мені поїхати в саперний батальйон. Там я мав сказати, щоб мені дали 2 офіцерів, які розберуться з цією справою. Блобель їх мав проінструктувати. Я так і зробив. Я взяв двох офіцерів і ми поїхали на місце, яке я описував. Я пригадую, що там більше не було ніякого оточення і що я в першу чергу побачив величезні купи складеного одягу. Там стояли люди з команди. Сьогодні я вже не пригадаю жодного імені. Я спитав, де Блобель і мені розповіли, як його знайти. Я представив Блобелю двох офіцерів. Він пішов з ними до ям. Я перейшов дорогу і звідти зміг на мить зазирнути в цю яму. Там я побачив мертвих людей. Я одразу пішов назад, оскільки не міг на це дивитися. Блобель проінструктував саперів, вони попрощалися і повернулися до мене в машину. Потім я відвіз їх на місце розквартирування. На зворотному шляху ми говорили про ці речі і я ще сказав, що радий, бо не маю з цією історією нічого спільного. Я спитав, як вони проведуть вибух і вони відповіли, що мають щодо цього думки, але вони мають спершу подивитися. Так я їх залишив. Того дня за містом нічого не підривали. Чи підривали пізніше, я сказати не можу. Наскільки я пам'ятаю, наступного дня я поїхав назад в рейх ...»³⁰.

Більше на тій ділянці Бабиного Яру, де розстрілювали євреїв, нікого не розстрілювали.

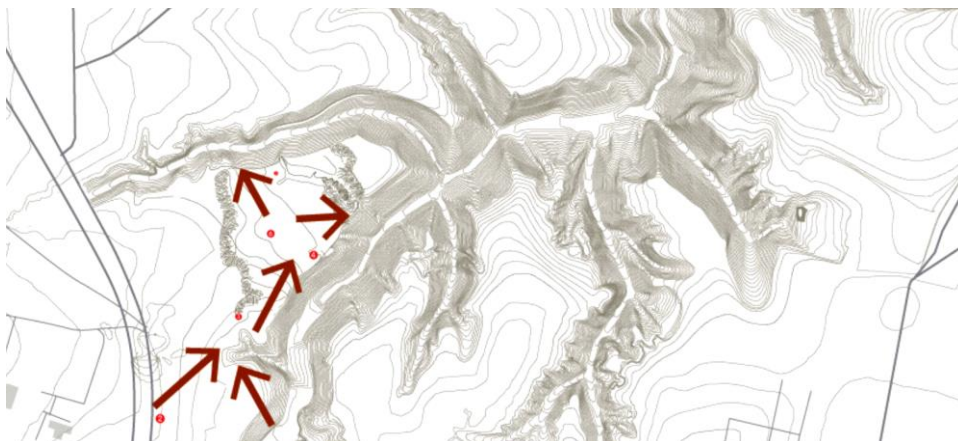
ВИСНОВОК

З великою ймовірністю можна стверджувати, що масові розстріли євреїв 29-30 вересня 1941 р. проводилися в частині великого західного відрогу і в тій частині основного русла Яру, яка веде від цього відрогу в південно-західному напрямку. На поданій нижче мапі (використана мапа Києва 1943 р.) ці ділянки позначені стрілками, червоними стрілками позначений шлях євреїв до місць розстрілу.

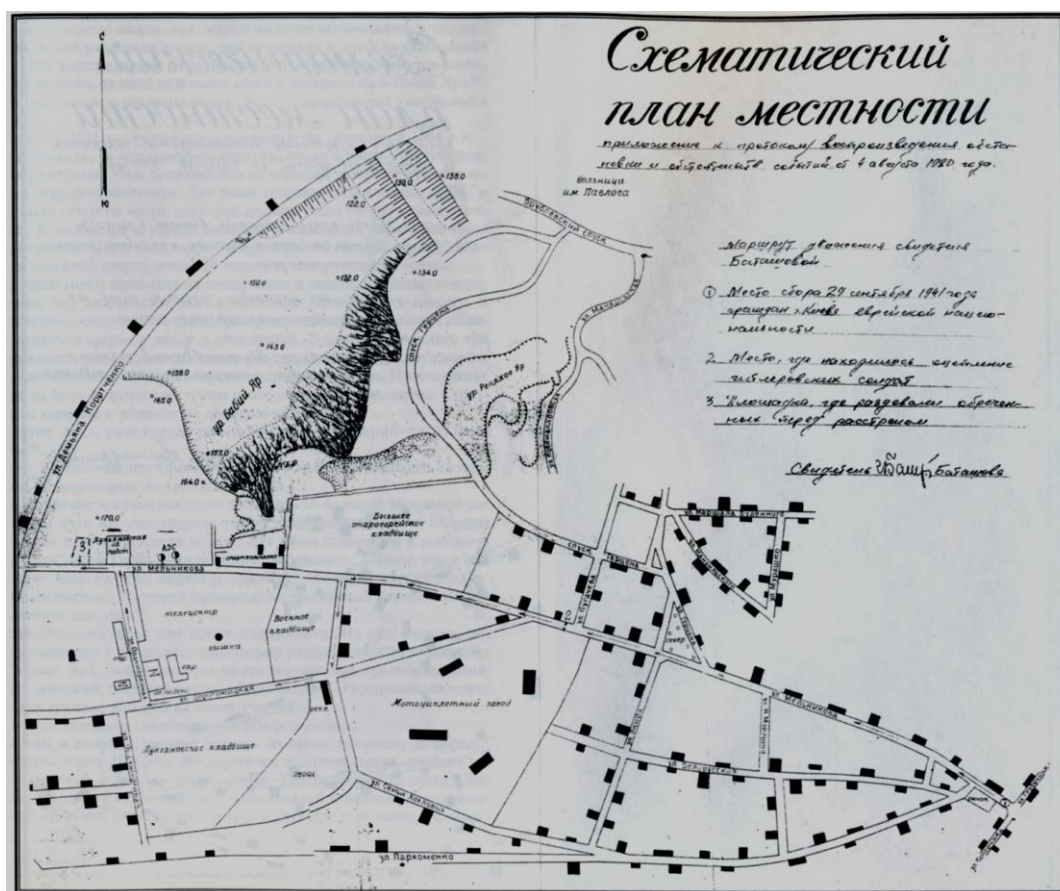

³⁰ Див. Покази обвинуваченого Адольфа Янсена на судовому процесі в Дармштадті 7.11.1967 р. (BArch В 162/17909, Bl. 383-384).

До такого ж висновку щодо місця розстрілу на основі аналізу фотографій Бабиного Яру, зроблених на початку жовтня 1941 р. військовослужбовцем роти пропаганди, яка була додана 6-й армії, Йоганнесом Геле, а також повоєнних показань колишніх членів німецьких каральних органів, які брали участь в акції 29-30.9.1941 р. (Трілл, Ласс) приходить також Мартін Дін (див. його схему місця розстрілу нижче).

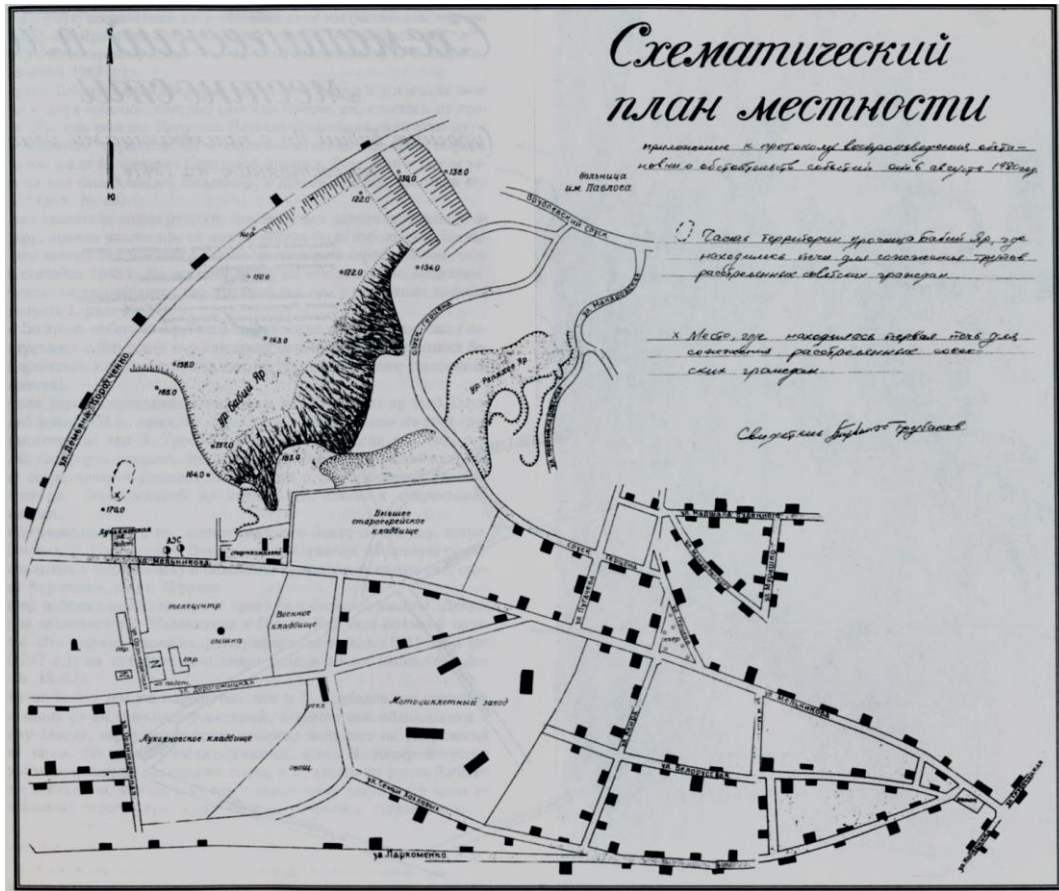

Наш висновок про місце розстрілу також підтверджує схема, складена у 1980 р. на основі свідчень Г. Баташевої, яка врятувалася від розстрілу у Бабиному Яру. Ця схема наводиться нижче. Майданчик, на якому повинні були роздягатися жертви (№ 3 на схемі) приблизно збігається з тим районом Яру, в якому проводилися розстріли.

Бабий Яр: человек, власть, история. —Рис. 11.

З цим районом також збігається і місце спалювання трупів жертв у 1943 р., вказане у тому ж 1980 р. З. Трубаковим, який разом з іншими в'язнями Сирецького табору брав участь в цьому спаленні.

Бабий Яр: человек, власть, история. – Рис. 13.

У зв'язку з викладеним вище виникає питання, чому для масових страт німці обрали саме цю ділянку, а не ділянку, вказану Нахмановичем, яка знаходилася ближче до місця збору євреїв і була зручнішою. Можна припустити таке пояснення. Німці, як відомо, спершу розраховували на появу для «переселення» 5-6 тисяч євреїв³¹, для знищення яких, можливо, було би цілком достатньо «ділянки Нахмановича» (вона була порівняно неглибокою). Але коли вони побачили фактичну кількість, їм довелося терміново міняти місце розстрілу, яке було перенесено на «ділянку Дроб'язка» як більш глибоку і обширну, хоча, можливо, менш зручну.

³¹ См. Ereignismeldung UdSSR # 128 от 3.11.1941 (BArch B 162/441).